

*INGLIZ TILIDA ASPEKTUALLIK XUSUSIDA HAMDA FRAZEOLOGIK
BIRLIKLARNING SEMANTIK TAHLILI*

Xudaynazarova Sogdiana Alijonovna

Urganch Davlat Universiteti Lingvistika:ingliz tili 2-kurs magistratura talabasi

Annotatsiya: Maqolada o'zbek va ingliz tillarida yaxshilik va yovuzlikni ifodalovchi frazeologik birliklarning semantik tahlili ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Semantik maydon, frazeologik birlik, structural-semantik, yaxshilik va yovuzlik

Hozirgi zamon tilshunosligida tilda frazeologik birliklarning rivojlanishini madaniy jihatdan o'rganilishi til va madaniyat o'rtasidagi munosabatni ifodalaydi, chunki turg'un iboralar tilning boshqa lingvistik birliklariga qaraganda inson hayoti bilan bog'liqdir. Bu tushunchalar ko'p asrlik hayotiy tajribalar, hozirgi kungacha davom etib kelayotgan an'ana va marosimlar asosida shakllanadi. Frazeologik birliklar tarkibida onomastik komponentlar mavjud bo'lganda, bu xususiyat yanada yorqinroq namoyon bo'ladi. Sababi, onomastik birliklar xalqning o'tmishi bilan bugungi hayotini bog'lovchi ko'prik vazifasini bajaradi. Binobarin, turli tizimli tillardagi frazeologik birliklarni, ularning etimologiyasi, tuzilishi, semantikasini alohida o'rganish, tasnifini yaratish tilshunoslikning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ma'lumki, jahon tilshunosligida frazeologik birliklar bo'yicha bir qancha tadqiqotlar olib borilgan. Ulardan, L.A.Bulaxovskiyning asarlari, A.V.Kunin, L.Qulieva, K.Musaev, I.S.Stepanova, E.F.Arsenteva, I.N.Isabekov, A.V.Urazmetovanning asarlari bu borada katta ilmiy ahamiyatga ega.

Turli tillar tizimida E.F.Arsenteva inson tabiatini ifodalovchi frazeologik birliklarni qiyosiy tahlil qiladi, I. Stepanova gul nomlari bilan bog'liq frazeologik birliklarning rus va ingliz tillari tizimini ko'rib chiqqan. I.Isabekov qirg'iz va rus tillaridagi frazeologik birliklarni tarjima qilish muammolarini o'rgangan. Bu boradagi muhim tadqiqotlardan biri Z.K.Korzyukovanning ingliz tilidagi o'ziga xos nomlar bilan frazeologik birliklarning funksiyasining asosiy jihatlari mavzusidagi dissertatsiya ishida ko'rsatib bergan. Uning tadqiqotida ingliz tilshunosligidagi frazeologik birliklarning eng muhim xarakteristikasi nomuvofiq komponentlar

sifatida ko'rsatilgan bo'lib, Kuninning Inglizcha-ruscha lug'ati asosida tahlil qilingan. U o'z tadqiqotida iboralarning etimologiyasi, lingvistik va ruhiy xususiyatlari, tasnifiga ham katta ahamiyat bergan.

Dunyoning lingvistik rasmini lingvistik belgilar vositasida dunyoning tasviri sifatida tasvirlash dunyoning kognitiv tasviri haqida muhim ma'lumotlarni beradi, ammo tadqiqotchi ushbu ma'lumotni tildan maxsus usullardan foydalangan holda ajratib olishi kerak. Dunyoning ikkilamchi, vositachi tasvirining eng muhim xususiyati shundaki, u odamga xulq-atvor va aqliy faoliyat aktida bevosita ta'sir qilmaydi. Muayyan vaziyatda insonning to'g'ridan-to'g'ri fikrlashi va xatti-harakati dunyoning kognitiv rasmiga ta'sir qiladi. Dunyoning lingvistik tasviri bilan bog'liq holda tez-tez aytiladigan "dunyoning bo'linishi" aslida til orqali emas, balki kognitiv tasniflagichlar tomonidan amalga oshiriladi va dunyoning kognitiv rasmiga kiradi. Til voqelikni umuman ajratmaydi - u kontseptual soha tomonidan amalga oshiriladigan kognitiv artikulyatsiyani - dunyoning bevosita, asosiy rasmini aks ettiradi, mustahkamlaydi; til faqat bunday bo'linish haqida signal beradi. Dunyoning lingvistik rasmi yaratilgan:

tilning nominativ vositalari - milliy voqelik ob'ektlarining u yoki bu bo'linishini va tasnifini, shuningdek nominativ birliklarning sezilarli darajada yo'qligini (turli turdagi lakunarlikni) belgilaydigan leksemalar, turg'un nominatsiyalar, frazeologik birliklar;

tilning funktsional vositalari - muloqot qilish uchun lug'at va frazeologiyani tanlash, til tizimining lingvistik birliklarining butun korpusi fonida xalqning eng tez-tez uchraydigan, ya'ni kommunikativ jihatdan tegishli lingvistik vositalarining tarkibi;

tilning obrazli vositalari - milliy o'ziga xos tasvir, metafora, ko'chma ma'nolarning rivojlanish yo'nalishlari, til birliklarining ichki shakli;

tilning fonosemantikasi;

Tilda hech narsa mukammal mavjud bo'lmaydi. Har bir so'z, har bir grammatik vosita, har bir tovush va urg'u asta-sekin o'zgaruvchan shakl bo'lib, u tilning mavjudligi ko'rinmas va shaxssiz holda shakllanadi. Tilning doimiy o'zgarishi haqidagi Geraklit tushunchasi, ayniqsa, semantikaga taalluqlidir, chunki barcha lingvistik elementlardan ma'no o'zgarishlarga eng kam qarshilik ko'rsatadi. Shu o'rinda shuni ta'kidlash kerakki, vaqt o'tishi bilan so'z ma'nolarigina emas, balki so'zlashuv nutqida vujudga kelgan mavhum so'z turkumlari ham semantik o'zgarishlarga uchraydi. Ko'p asrlik vizual kuzatishlar va tajribalarga asoslanib, odamlar doimo inson organizmida sodir bo'layotgan hodisalarni tushuntirishga

harakat qilishgan. Masalan, ular g'azablangan odamning yuzi qora yoki qizarib ketishini yoki nosog'lom odamlarning rangi oqarib ketishini yoki kuchli qo'rquvni boshdan kechirganda yuzi oqarib ketishi kabi misollarni keltirishimiz mumkin. Bu kuzatishlar natijasida ayrim frazeologik birliklarni misol keltiramiz: qizarib ketmoq, oqarib ketmoq, bo'zga o'xshab yoki dokadek oqarib ketmoq, yosh boladek ko'karib ketmoq va h.k.

Ammo ba'zida bunday tahlillar uchun imkoniyat yo'q. Bunda kishilar aqliy tushunchalarni amalga oshiradilar va hodisalarni axloqiy-psixologik idrok etishga erishadilar va gaplarda frazeologik birliklarni ishlatadilar: bag'ritosh, ko'z tegishi, o'zini o'zi yeyish va h.k.

Bu semantik o'zgarishlar metafora, metonimiya, giperbola, o'xshatish kabi ma'lum stilistik vositalar yordamida sodir bo'ladi. Shuni ta'kidlash kerakki, bu ma'no o'zgarishlari natijasida yaratilgan frazeologik birliklar boshqa semantik sohaga o'tadi. Tilshunoslikda ma'no sohasi nutqning turli qismlariga mansub bo'lib, bir tushunchani ifodalovchi so'z birligi deb qaraladi. So'zlar kabi frazeologik birliklar ham turli semantik sohalarga tegishli bo'lishi mumkin. Bunda lisoniy birliklar grammatik, strukturaviy, stilistik va boshqa o'ziga xosliklaridan qat'i nazar, o'z komponentlari orqali ifodalangan butun ma'noga ko'ra o'sha sohalarga mansubligi ko'rsatiladi. Tana a'zolari nomlarini o'z ichiga olgan ko'plab frazeologik birliklarni o'zbek, rus va ingliz tillarida topish mumkin.

Bu til birliklari kishilarning ichki dunyosini, unga aloqador hodisalarni, tabiati va xulq-atvorini, his-tuyg'ularini, istak hamda umidlarini ifodalaydi. Tana nomlari o'zbek, rus va ingliz tillarida turli xil ramziy va semantik qadriyatlarga ega bo'lishi mumkin va mazmuni jihatda ular ko'pincha bir biriga mos keladi. Bu esa shu tillarda so'zlashuvchi xalqlarning lingvistik tafakkuridagi o'xshashliklarning dalilidir, ikkinchi tomondan ma'no va ramzlar o'rtasidagi farqlar o'sha xalqlar lingvistik tafakkurining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi.

Yaxshilik jamiyat tomonidan axloqiy, ijobiy, to'g'ri, taqlid qilishga arziydigan tushunchadir. Yovuzlik esa salbiy xatti-harakatlar va hodisalarni ijtimoiy taraqqiyotga qarama-qarshi deb hisoblaydi va jamiyat tomonidan nomaqbul, axloqsiz va qoralanadi. Yaxshilik saxiylik, mehribonlik, hamdardlik, yumshoqlik kabi tushunchalarni o'z ichiga oladi, yovuzlik esa, aksincha, shafqatsizlik, vahshiylik. Inson qalbida paydo bo'ladigan ijobiy yoki salbiy his-tuyg'ular odamlarni va ularning xatti-harakatlarini mehr va yomonlik sifatida tavsiflovchi yaxshi va yomon hodisalarning kelib chiqishi hisoblanadi. Balki aynan mana shu his-tuyg'ular inson qalbini qo'zg'atib, hayajonga solib, lingvistik abstraksiyaning kelib chiqishiga

aylanadi va shu bilan bu frazeologik birliklarning manbai bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. A. Somatic phraseological expressions of Uzbek language: Dissertation.ph. Philological sciences.. -Tashkent, 1976.-p.196.
2. Mamatov A. Problems of formation of phraseology in Uzbek language,DDA. –Tashkent, 2000. - 49 p
3. Usmonova Sh.R. Somatic expressions in Uzbek and Turkish languages. Candidate of Philological sciences disser.- Tashkent1998.-p.162

